

O OGLARSTVU NA JELOVICI

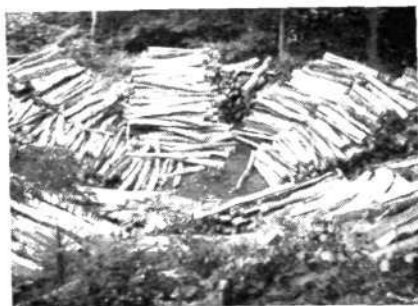
I. Fužinski koparji

Pri Špancu v Podblici hrani gospodar Janez Bešter stara pisma Župancev o gospodarskih in pravnih odnosih v rodbini, s sosesko in fužinarji v Kropi in Kamni gorici in o koparskih pravicah na Jelovici. Najstarejša pisma so podelilnice kopišč, s katerimi se je moral izkazati po rudarskih redih iz 1550 in 1575 vsak oglar, da je smel kuhati v Jelovici oglje, ki so ga potrebovale fužine. Te podelilnice so pomembne toliko bolj, ker nam s področja fužin pod Jelovico, ki jim je bila ta podeljena, skoro 100 let po izidu obeh redov niso znane druge podelitve kopišč, a šele z letom 1668 se začno vpisi pri višjem rudarskem sodišču v Ljubljani.¹

Kmetje v freisinških naselbinah Jamnik, Podblica, Lajše, Nemilje, Log, Njivica, Češnjica in Brezovica so kuhali oglje fužinarjem v določenem obsegu že v 14. in 15. stoletju. Razevet fužin v 16. stoletju pa je bil poglaviti vzrok za nastanek kajžarstva in bajtarstva na obravnavanem ozemlju. Pri tem so kmetje zaradi svojih gozdov ostali pri koparstvu, kajžarji so se delili na koparje in rudarje, bajtarji, v Podblici imenovani Kuclarji, ker so se naselili na Kuelih nad kmečkim delom vasi, pa so v glavnem rudarili. Od koparjev, ki so številčno precej presegali rudarje, so ločevali manj številne drvarje; bil pa je drvar tudi vsak kopar, ker si je sam pripravljaj les za kopo. Včasih so imenovali istega človeka zdaj oglarja zdaj rudarja, ker so nezaposleni rudarji tudi koparili in obratno, saj so pogosto ležala kopišča ob rudnih jamah, kakor povedo podelilnice. S koparstvom na kropski in jamniški Jelovici je bilo zvezano značilno nosaštvo oglja — *romarstvo* ali *ramarstvo*, ki so se ga poleg nekaterih možakov oprijele bajtarske in kajžarske ženske iz Lajš, Podblince in z Jamnika. Nekaj oglarjev in rudarjev pa je bivalo tudi pri fužinah. Med podelitvami rudnih jam in kopišč je ta razložek, da so kopišča prejemale posamezniki, jame pa pogosto male družbe dveh ali treh mož, navadno sorodniki, oče s sinom, bratje in podobno. Prejemniki so bili fužinarji, ti bolj redko v družbah, koparji in rudarji. Če se je podelitev glasila na fužinarja, je v njej večkrat naveden tudi kopar oziroma rudar z družbo, ki bo prevzel delo. Če je podelitev prejel kopar ali rudar, najdemo v listini večkrat tudi fužinarja, ki bo delo zalagal, se pravi, delavca oskrboval z živežem in drugimi potrebščinami na račun izročitve rude ali oglja.

Režim podelitev so uvedli, ko je obveljalo načelo, ki ga je 1517 razglasil cesar Maksimilijan, da so rudnine in visoki gozdi na kakršnemkoli posestvu regal, s katerim razpolaga deželni knez. Dotlej so imeli na svojem

svetu ta regal zemljiški gospodje. Ti so sedaj v strahu, da ne bi z regalom izgubili tudi sveta, dvignili pravdo proti deželnemu knezu, v kateri pa niso imeli uspeha. Svet so sicer obdržali, toda z rudo, lesom in z vsem, kar je bilo za užitek regala potrebno, je razpolagala krajevna ali deželna rudarska oblast. Kot posledica te dolge pravde so se vneli prepiri in borbe tudi med podložniki gosposčin, to je med fužinarji, ki so imeli od odvzema regala več koristi, in med kmeti, ki jih je podpiral zemljiški gospod.² Na Jelovici so si bili tedaj že stoletja mejaši proti vzhodu loško gospostvo freisinskega škofa, na nasprotno stran briksenški Bled, med njima proti severu pa radovljiško-lipniško gospostvo, ki je bilo nekoč last ortenbuških grofov in je 1418 postalo celjska last, 1456 pa so ga podedovali Habsburžani, ki so bili deželni knezi na Kranjskem. Na tem koncu Jelovice zaradi regala ni bilo spora, katerega posledice so n. pr. okužali fužinarji v Železnikih, pač pa so fužine tostran Jelovice prišle v 16. stoletju v trši odnos do imetnika zastavljene radovljiške gosposčine. Proti njegovi volji so dosegle 1550 potrditev nekaterih starih ortenburških svoboščin s Ferdinandovim rudarskim redom, po katerem podeljuje rudne jame rudarski sodnik, ki mora skrbeti tudi za dobre koparje in drvarje. Tudi ti so osebno svobodni in varni in uživajo vse pravice fužinskih delavcev, rudarskemu sodniku pa so dolžni poslušnost. Karlov rudarski red iz 1575 je razširil podeljevanje tudi na kopišča, ki jih sme višji rudarski sodnik nakazati celo v zasebnem in graščinskem gozdu, če bi to zahtevala potreba fužin. Za podelitev jame in kopišča je bilo treba plačati sodniku 5 krajcarje in pisarju za vpis v rudarsko knjigo 1 krajcar.

Drva so na kopišču, kjer bo Franc Fajfar-Luke iz Lajš postavil kopo. Sredi drv je prazen prostor za postavitev strženice. (Arhiv Tehn. muz. Slov.)

Kopišču je pritikal okoli 3 orale, v ugodni legi pa tudi do 5 oralov gozda. Ko je bil gozd izsekan, je podelilnica nehala veljati in so kopišče imenovali staro. Ko pa je les spet dorasel, so podelili kopišče staremu uživalcu ali novemu prosilecu. Če je bil podeljen posek drv (Holzschlag), so tam samo drvarili. Kopišča so mogla ostati z obnavljanjem podelilnic dolgo časa pri hiši,^{3a} kar je pozneje, ko je začel popuščati režim podeljevanja, privedlo do priposestevovanja deželnoknežjih gozdov. Podložnik Gregor Debeljak iz Kroke je dobil 1645. leta 4 kopišča na Jelovici, 1 v Rajhih, 3 pa za Rajhi pri Brezju. Ko se mu je pozneje podelilno pismo raztrgalo, so mu ta kopišča vnovič podelili 23. januarja 1693. Od 1668 do 1678 (v oklepajih od 1718 do 1728)³ je bilo na Jelovici izdanih

fužinarjem v Kamni gorici	8	(5)	podelilnic za	10	(5)	kopišč
fužinarjem v Kropi	41	(10)	podelilnic za	98	(16)	kopišč
fužinarjem v Železnikih	42	(3)	podelilnic za	53	(4)	kopišč
oglarjem v Kamni gorici	8	(—)	podelilnic za	10	(—)	kopišč
oglarjem v Kropi	8	(—)	podelilnic za	12	(—)	kopišč
oglarjem v Železnikih	—	(2)	podelilnic za	—	(5)	kopišč
oglarjem brez navedbe kraja	25	(7)	podelilnic za	58	(17)	kopišč
v 11 letih skupaj	152	(25)	podelilnic za	221	(47)	kopišč

Najnižje je bilo število podelitev v Kamni gorici, ker je bila tu le ena fužina, ki si je nabavljala oglje iz zasebnih nižinskih gozdov, v katerih rudarski sodnik očitno ni uporabljal Karlovega pooblastila. Število podelitev je padalo tudi v drugih fužinah, saj se je vedno bolj krčil prostor za nova kopišča ali *novine*,⁴ stara kopišča pa so trdnje ostajala v istih rokah.

Müllner je za 1826 naštel na Jelovici 839 kopišč. Fužinski spisek iz Kroke⁵ izkazuje za 1827. leto 457 jelovških kopišč, katera so oskrbovala Kropo in Kamno gorico, od teh v najbližjem vodiškem revirju 141. Od 457 gozdnih delov je bilo 153 smrekovih, 269 mešanih in 15 bukovih, s čimer je potrjeno, da je že tedaj, 150 let po Valvasorju,^{6a} prevladovala smreka. Za posek zrelih je bilo 121 gozdov, drugi so bili mladi in poldorasli, se pravi, da je bila erarična Jelovica izčrpana. Upravičenci so bili z Jamnika s Kolombartom, iz Podblice, iz Dražgoš z Jelenčiči, iz Kroke, Kamne gorice, Njivice in Lajš, v enem primeru iz Rovtov in z Otoč, nekajkrat pa nekmet Primož Hudovernik iz Radovljice. Kope pa so se kadile tudi bliže fužin za Bariglo, za Hribom, nad Brezovico, v Lazih itd. v zasebnih gozdovih, ki so bili 1784 oproščeni služnosti, v katero jih je vklepal Karlov rudarski red iz 1575.

Kroparski fužini sta okoli 1800 potrebovali letno povprečno 275.000 dunajskih mernikov trdega in mehkega oglja. S povprečno težo oglja 12 kg za mernik da to 3300 ton in pri povprečni vsebini kope 5 ton 660 kop na leto.^{6b} Poraba 60—70 ton bukovega oglja v vigenjcih tukaj ni všteta. Sama Zgornja fužina je še 1854 požgala 48.250 mernikov oglja iz 116 povprečnih kop.

Kopišča so se obdržala na stalnih mestih, ki so jim znali koparji prostor dobro izbrati in so raje spravljali drva malo bolj daleč, kakor pa delali novino, na kateri je bilo hudo kuhati. Podelilnice vedno vsebujejo določilo, da novo kopišče ne sme biti na škodo starejšim. Lego kopišča so označevali z imeni najbližjih točk, ki so jih zapisovali v živi narečni rabi z latinico. Iz zapisov se vidi, da so bili rudarski sodni pisarji Slovenci in da so tudi višji rudarski sodniki znali slovensko. Redko je kak fužinar prevedel ledinsko ime v nemščino in ga takega dal zapisati. Večina takratnih ledinskih imen služi še danes, vsa pa so z zapisi vred zanimiva. Zapisi iz Kamne gorice se poslužujejo v 18. stoletju v rastoči meri gorenjščine. Ko bremo podelilnice Gregorju Potočniku^{6c} iz Kroke, ki je sicer znal nemško, ga slišimo, kako mu poje domači govor, ko opisuje sodniku lego kopišča. Drugje se razodeva v ledinskih imenih tudi selški govor.

V Špančevem arhivu se nanaša na koparstvo 12 listin. Šest je podelilnic (1—6), ena vsebuje sodni sklep o pripadnosti kopišča (7), ena je oglarska, ena drvarska legitimacija (8—9), tri pa so izročilna pisma (10—12). Njihove vsebine so v kratkem sledeče:

1. Gregor Suppaniz na Jamniku je prejel dve skupaj ležeči kopišči na Lomu za breznom, ki jih je kupil od Gašperja Zingerla v Kropi. Podelil mu jih je v Radovljici 10. oktobra 1611 Valentin Assler, višji rudarski sodnik na Kranjskem.⁷

2. Podložnik (der Arbeitsame) Martin Wenetigh, oglar, je dobil 18. novembra 1632 v Kranju od višjega sodnika Ulrika Pitona 4 kopišča, prvo večje vrh Topolovca na Ravni, druga tri pa v Razoru, dve ob poti, tretje malo spod v Rupi.⁸

3. Jernej Schupanitz, oglar, je dobil štiri kopišča: prvo v Razoru pod Travnikom (Ravnikom?), drugo za Dolgo njivo nad Lužo, tretje na Lomu

na Odru (na odre) v Kamnitem polju (? — in dem Steinfeldten), četrto nad Lomom (ober Lom) na Rovniku (Rounitze). Podelil mu jih je v Ljubljani 21. novembra 1661 Jos. Bernhard Rosetti, višji rudarski sodnik.⁹

4. Jerneju Supanezu je podelil Gregor Fallentsch,¹⁰ rudarski sodnik v Kropi, 29. novembra 1671 dve stari kopišči v Črnem vrhu (Schwarzenperg) v dolini, ki ju je kupil njegov oče Gregor od Pajka.¹¹

5. Gregor Supanz je dobil staro kopišče, tretje na Lomu ob poti, ki mu ga je podelil v Kropi 26. septembra 1725 višji rudarski sodnik Franc Žiga Kapus.¹²

6. Lovre Supanz, fužinski kopar, je prejel v Ljubljani 12. junija 1734 od Joh. Bapt. v. Nemizhoffena,¹³ višjega rudarskega sodnika, 5 starih kopišč: eno vrh Loma zraven brezenca pri njegovih drugih kopiščih, eno pod potjo v Sklepih nad Novinami in še eno v žlebu v Razoru, dve pa vrh Blaževca.

V podelilnicah 1 do 6 ni omenjeno fužinarjevo ime, kar pomeni, da kopar ni bil dolžan dobaviti oglje določenemu fužinarju, ampak da si je kupca sam izbral in da ni potreboval predujmov. V zadnji podelilnici izvemo, da je imel še druga kopišča, kar podkrepljuje mnenje o neki imovitosti in neodvisnosti od določenega fužinarja. Šesta

Anžetova ležna bajta za Varlovno.
(Arhiv Tehn. muz. Slov.)

podelilnica je zadnja podelitev kopišča Župancu — oglarju. Nemitzhoffen je namreč 11. junija 1746 izdal odlok,¹⁴ da noben oglar več ne dobi kopišča na svoje ime, temveč le na ime kakega fužinarja in da morajo vrniti oglarji fužinarske podelilnice naslovnikom. Med koparji je prihajalo v navado, da so fužinarske podelilnice prevzemali od naslovljencev proti plačilu *kopiščne krajarja* (dva do tri krajarje od *žirgelna*) in da so take podelilnice zapuščali sinovom. Deželnoknežji zastopniki so se bali, da bodo postala kopišča z gozdi vred s časom koparska last, do česar je res prišlo, ko je 1784 prenehalo rudarsko sodstvo v dotedanji obliki. Morebiti pa so bile vmes tudi manipulacije z ogljem, da ga niso dobivali fužinarji, ampak njihovi novi tekmeči v vigenjcih *poštérovci*, ki so bili zgolj posestniki ješ. Med leti 1780 in 1800 se je pričelo trgovanje s kopišči, ki so veljala v začetku po 4 do 8 goldinarjev, na koncu pa že po 100 goldinarjev, vštevši pripadajoči gozd. Ko je erar 1866 hotel dobiti nekdanjo deželnoknežjo posest nazaj, so koparji iz vasi ob Jelovici od Dražgoš do Kamne gorice zatrjevali, da so kopišča v Jelovici imeli, kupovali in prodajali, »da ne pomnijo od kdaj«.

7. Pravda med Gregorjem Sepanzom (gl. št. 5) kot tožencem in Petrom Pegambom kot tožnikom zaradi kopišča v Sklepih je bila pred Matijem Shiganom,¹⁵ rudarskim sodnikom v Kropi. Sepanz je imel podelilnico za kopišče, ki je bilo po tožnikovi trditvi njegovo. Ker Pegamba ni bilo k obravnavi, je sodnik odločil, da je Sepanz prost Pegambove zahteve.

8. Že Lovre Suppanziz (gl. št. 6) se je imenoval fužinski kopar. Njegovemu sinu in nasledniku Juriju Schepanzu je izdal Nemizhoffen 27. sep-

tembra 1761 na tiskanem obrazcu legitimacijo, da je od 1757 zaposlen kot oglar pri rudniku v Kropi.

9. Več pove podobno potrdilo višjega rudarskega urada in sodišča v Ljubljani, izdano 8. marca 1795 drvarju Gašperju Supanu iz Podblince št. 4, da dela pri fužinah v Kropi in da je imatrikuliran v knjigi moštev. Potrdilo je veljalo kot legitimacija, dokler bo neprekinjeno opravljal vojaščine prosto delo. Listina je bila vidirana še 5. avgusta 1803.

Po uvedbi vojaške dolžnosti za vlade Marije Terezije so bili namreč novačenja prosti med drugimi tudi fužinski delavci, rudarji, oglarji in drvarji. Da so se zavarovali pred nasilnim novačenjem, so mlajši moški nosili legitimacije, kakršni sta gornji dve, s seboj na delo. Spravljene so imele za *rudarskim pasom*, kakor so slišali praviti sedanji stari oglarji svoje dede.¹⁶ Leta 1769 je bilo pri obeh fužinah v Kropi med drugimi delavci vpisanih, torej vojaščine prostih 150 koparjev in drvarjev^{16a} in 108 rudarjev. Tej prostosti je naredila konec francoska zasedba.

O navezanosti koparjev na svoje delo pričajo tri izročilne pogodbe Spancev:

10. Lovre Suppanz je 6. januarja 1765 izročil posestvo sinu Juriju (gl. št. 6 in 8) in si je pridržal vsako leto užitek ene kope (Kohlhaufen) za priboljšek, dokler bo sam lahko delal; v nasprotnem primeru mu je prevzemnik dolžan dajati po 3 cekine.

11. Omenjeni Jurij, ki je 4. aprila 1806 izročil posestvo sinu Gašperju (gl. št. 9), si je izgovoril dve kopišči, eno pod Staučem, drugo pod Šeroukencom (Sheroukenz), da les poseka in skuha v oglje.

12. Omenjeni Gašper Suppanz je 10. marca 1846 izročil kmetijo sinu Matevžu in si k preužitku izgovoril dosmrtno uporabo kopišča pod Šeroukencom (Sheroukenz).

Po raznih spremembah v 18. in 19. stoletju so fužinski koparji postali iz deželnoknežjih uslužbencev lastniki gozdov, ki so jim bili nekdanj podeljeni v uporabo z določeno obvezo. Prosto so sedaj razpolagali z lesom, ogljem itd., kajti fužin, ki bi jih drstile za drva in oglje, ni bilo več in četudi bi še bile, bi jim nič ne mogle v dobi svobodnega, nepriviligiranega gospodarstva.

II. Koparjevo delo

Že med obema vojnama je naglo padala potreba po oglju. Zdaj so redki, ki ga včasih še kuhajo. Zato smo šli k njim, da bi nam kaj povedali o svojem delu. Tu slede njihovi opisi, strnjeni in urejeni po poteku dela.

Koparjeva oprava in oprema. — Oglarjeva obleka je bila iz domačega barvanega platna, hlače je nosil navadno irhaste. Obuval se je v škornje s pojočimi podkvicami, po kopi je hodil v coklah, ki so bile za peto in prste malo izdolbene. Obleka, čeprav očejena, mu je dišala po smodu in kmalu je bila črna od oglenega prahu. Domov z dela ni hodil, če kopišče ni bilo posebno blizu; ko pa je kopa gorela, ga ni bilo na spregled. Enkrat ali dvakrat na mesec se je pokazal v hišo, da se je očedil, si popravil in nabrusil orodje in se pogovoril. Ko je vzel novo zalogo hrane, je odkrevsal nazaj v Jelovico *o grme*. Pri enem izmed kopišč je imel trpežno *ležno bajto*, kjer se je oddihal, kuhal, jedel, vedril in spal, kadar ni stražil goreče kope. Če je bila *ležna bajta* od rok, si je naredil za stražne noči zasilno ležišče

pod smrekovimi kožami. V bajti si najprej zagledal na sredi ognjišče iz kamnov in na njem *panhober*, poleno z zarezi, v katere se je vtikal recelj ponve, ki je molela nad ognjem. V njej je oglar kuhal vse jedi in jo le malo pomival. Morda je imel še eno ponev s prikovanimi nogami. Za ognjiščem ali ob straneh sta bila pograda za koparja in pomočnika, nastlana z listjem, praprotjo ali slamo. Na bajto se je sklanjala položna streha iz lubja, ležeča na nekaj latah. Stropa v bajti ni bilo, na njegovem mestu je bilo nekaj lat za sušenje obleke in drv. Dim je odhajal skozi streho, potem ko je okadil notranjščino. Stene so bile iz hlodovih polovic, vezanih v križih s klinci, ozka in nizka durica so škripala v lesenih tečajih. Zaloga živeža: koruzna moka, ješprenj, krompir, zabela, krhlji in podobno, je našla mesto v posodi, zaboji, na polici, pod pogradom. V ovalnih škatlah iz klanega jesena, sešitih z vlakni smrekovih korenin, je bila sol in zabela. Za durmi je stala lempa za vodo in lončen vrč s pokrovcem in ustnikom. Ponvica za zabelo in žlica sta bili nekam zataknjeni, pod pogradom so čakale cokle. Prostor se je našel še za pilo, brusni kamen, čedro, kresilo in žepni zaklopni nož in morda je nekje tiktakala ura, debela kot repa. Svetila so polena, karbini, treske in žerjavica na ognjišču. Za durmi je slonelo drvarsko orodje, ki so ga puščali čez noč na varnem tudi na delovnem mestu.

Kopa Petra Resmana na Bidčevem nad Podblico. (Arhiv teh. muz. Slov., 1955.)

Kopiščno orodje. — Od rklja odklana, pozneje pločevinasta, spodaj prirezana *osipna lopata* na dolgem ročaju: *bokalnica*, lesen drog za *bokanje*; *štoropnik*, kovan dvorogi, ponekod trorogi kavelj na lesenem drogu za trganje ali *štoranje* kope; lesene *kopiščne grablje*; lesene *kopiščne vile* za nakladanje oglja z dolgimi ravnimi roglji, ki so služile kot rešeto; nahrbtni koš: *stol* za današnje polen; golida za vodo; lestev za kopo; navadna šilasta lopata, morda tudi rovnica in kramp za delo na kopišču, pri potih itd. — vse to je bilo spravljeno v *kolpernu*, shrambi za oglje, narejeni iz kolov, prepleteni z vejami in pokriti s kožami, škodlami ali deskami. Kolpern, ki je stal v bližini kope ob poti, je mogel hraniti oglje ene kope, da se je v njem ohladilo in pridobilo iz vlage zraka na teži, čakaje na prevoz, nosača ali kupca. Če je bilo oglje spravljeno prevroče, se je moglo vneti in s kolpernom vred zgoreti. Vanj so znosili v lesenih, nizkim zabojem podobnih *basengah* oglje s kopišč, ki niso imela lastnih shramb. Previden kopar si je ob kolpernu postavil na podoben način narejeno *braškarico*, kamor je spravljaj ogleno prst za osipanje in bokanje kope, da je ostala suha.

Pripravljanje drv. — Izročilo, da je bilo nekoč na Jelovici več bukovine kot smrekovine, potrjuje Valvasor. Koparji so kuhali oboji les in še drugega, če je bil, kakor jelšo, lipo itd. V nižjih legah so sekali za oglje tudi grmovje, posebno leskovo. Smrekovo oglje in oglje mehkih listavcev je bilo lahko in je hitreje gorelo; dobro je služilo v žilavnih in varilnih pečeh v fužinah in v velikih ognjih, sekirnih in podobnih velikih kovačev. Trdo bukovino oglje je bilo $\frac{3}{4}$ težje, najtežje pa tedaj, če so drevesa rasla na

močnem soncu in če je bil les v frati srednje posušen, takoj podelan v polena, zložen v kopo in zažgan. Zato so bukovo oglje tehtali, medtem ko so smrekovo merili. Vigenjski kovači so dajali prednost bukovemu oglju, ki je počasi gorelo; iz tega vzroka so ga jemali tudi za plavže.

Spravljanje drv h kopišču. — Kjer je bil gozd nagnjen h kopišču, so spravili les do kope v rantah, goléh in hlodih, pri čemer so si pomagali tudi z živino. Večji del pa so ga razžagali in razcepili v 1.20 do 1.30 m dolga polena kar na poseku. Za nošnje polen je koparju služil *stol*, pri nekaterih imenovan *žebec*, ki si ga je naredil iz primerno raščenege, na dober meter odžaganega in razpolovljenega smrekovega vrha. Očistil ga je vej razen dveh parov narazen stoječih, prikrajšal te štiri veje na primerno dolžino, da bo mednje nalagal polena, izvrtal sredi debla luknjo in vanjo zasadil držaj, *štiblo*. Kopar je prenašal polena tako, da je stol naslonil na ramo. S pripravljanjem drv in spravilom do kopišča se je kopar mudil do 30 dni.

Priprava kopišča. — Na kopiščih, ki jih je mnogo ohranjenih, se vidi njihova lega, velikost in druge lastnosti. Ilovната zemlja je po dolgoletni rabi potemnela, ker se ji je primešavala *braška*. Površina kopišča je ravna, mogoče malo visi, da se voda raje odteka. Skale in korenine so izruvane, luknje zasute, tla poravnana in stlačena. Tu in tam so kopišče pohodili s konji. Kopišče ima tloris kroga, ki je nekaj večji od spodnjega premera kope.

Postavljanje kope. — Prerez kope je enakostranični trapez z višino okoli 2 $\frac{1}{2}$ m. Kopar pove velikost kope v klaftrah — sežnjih obsega, pomerjenega okoli boka kope dober meter od tal. Kopa je navadno osem do devetklafterska, obseg pa se razpenja od 6 do 10 sežnjev. Postavljali so tudi 13 in 14-klafterske kope, bodisi na Jelovici bodisi na ravnem, ki pa so se redko obnesle, ker ogenj v njih ne deluje prav. Smrekove kope so delali večje od bukovih, v robah pa so mogli postavljati le manjše. V devetklaftersko bukovo kopo je šlo 50 m³ drv, ki so dala, če je prav gorelo, 5000 kg oglja. Najmanjša kopa je dala 2000 do 3000 kg, vsak nadaljnji seženj pa pol tone več oglja. Z obsegom je hitro rasla tudi površina. Medtem, ko si po vrhu male kope mogel dobro hoditi, je bilo mogoče po desetklafterski peljati voz. Sredina kope je *stržen*, votel prostor med *strženicami* ali *štiblami*, koli, vsajenimi v tla. Strženice so postavljali po tri do šest v krogu, mednje pa še druge, da je bilo bolj polno. Da bi polena ne stisnila stržena, so razpeli štible z dvema, nekoč lesenima, nato železnima obročema, tako velikima, da je šla glava skozi nju. Strženice so med seboj povezali in na obroča pritrdili s srobotom. Visok je bil stržen za dobri dve poleni in je zgoraj gledal iz neobsute kope. Polena so postavljali v dveh *štosih* ali *štukih*. Zgornja vrsta je bila proti strženu precej bolj nagnjena kot spodnja. Čim bolj v sredino so dajali debela drva, ki se niso dala razklati. Čim več pa je bilo klanih polen, tem lepše se je kopa zlagala in tem manj je bilo *bokanja*, se pravi oglene prsti in dela z njo. Spodnjo vrsto je stavil kopar okoli stržena, dokler je z roko še dosegel strženice. Potem se je lotil postavljanja gornje vrste. Sledečim kolobarjem polen je nekoliko pridejal na širini. Praznine je zadelaval s krajšimi in tanjšimi poleni in z njimi uravnal tudi strmino, da bi prst ne drčala s kope. Zloženo kopo je bilo treba *ograsati*, pokriti z *graso*, se pravi s smrečjem, praprotjo ali listjem, da ne bi prst — *drosa* — zašla med polena in ne dušila gorenja. Grasa je morala biti naložena tako gosto, da se ni skozi čutilo nobeno poleno. Vrh kope je kopar pokril najprej z listjem in nato še z graso.

Ograsáno kopo je kopar *futral* ali *bokal* z droso, ogleno prstjo ali *braško*. Če ni imel braške, si jo je naredil s sežiganjem vejevja. Prstena odeja je dušila ogenj v kopi; čim debelejša in gostejša je bila, tem bolj ga je ustavljala. Prsti je bilo na vrhu in proti dnu do 15 cm, sredi bokov pa 10 cm na debelo. Trdo pri tleh kopa ni smela biti preveč zabokana, da je imela *plek*. Z bokanjem je dosegel kopar zогlenitev polen, ki bi sicer zgorela ali ostala na pol oglje, na pol les. Osipal je kopar kopo s spredaj omenjeno leseno lopato. Z njo je delal tudi *gliho*, se pravi, je prst potolkel in poravnal. Če je bila kopa zaradi majhnega prostora bolj strma, so jo po osipu *oštemplali*, obložili z debli, poleni ali rklji, ki so držali prst, da se ob nalivih kot blato ni podričnila s kope.

Zažiganje kope in ravnanje ognja. — S postavljanjem osemklafrske kope od zaseditve strženice naprej se je kopar zamudil en dan. Po osipu je nasul ob vznožju nizek kolobar prsti, *klobaso*, potem pa je naložil vrh kope nad strženom, kamor je odslej hodil po lestvi, *karbinov*, nezoglenelih ogorkov polen, nasul nanje zdrobljenega suhega oglja in lubja in tega zažgal. Ko je mali kres zropotal na dno stržena in tam dalje gorel, je prisipal v luknjo suhe braške, da je zadrževal vžig polen in tiščal ogenj v nižini. Tu je začel lesti ogenj kolo-

Peter Besman pri kolpernu. Vidi se oglarsko orodje: stol za drva, ob njem jempa za vodo, na lestev sta naslonjeni lesena lopata in vile. Vidna sta tudi dva koša. (Arhiv Teh. muz. Slov. 1955.)

barjasto v širino, kmalu pa se je vnemal ob strženicah više in više. Da je dosegel vrh stržena in so strženice zgorele, je preteklo 24 ur. Začela se je skrivna vlada ognja. »Zdaj je on komendant; ta, ki kopo ravna, je le njegov hlapec, revež, ki vse noči ne bo imel počitka,« so pripovedovali koparji. Ko je prišel ogenj v vrh, se je moral razgoreti čim bolj v širino. Potem je lezel nazaj dol, kdaj na ozko, kdaj široko. Kopar mu je moral budno slediti. Pri tem je *kopo rado orglo*, da je *bruhnila*, se pravi, vrgla prst s sebe, ko se je spodaj nabrala in se vnela smola iz smolnjakov. Če je kopa hudo bruhnila, je zmedlo graso, prst je zašla med polena in motila gorenje. Kmalu po zažigu kope je prilezel spodaj iz kope strupen dušljiv dim, ki se je valil po tleh. Kakšne tri dni ni smel kopar od kope. Z drugim dnem je začel z *bokalnico kopo bokati*, uravnnavati iz srede stržena hitrost, moč in smer gorenja z zasipanjem in mašenjem lukenj, ki so nastajale v zогlenem lesu. Če je ogenj preveč gorel, ali če je, kakor so rekli, preveč bokalo, je moral spravljati kopar na ogroženo mesto suho prst. Če je bilo treba ogenj netiti, je prisipal mokre prsti. Ko nekomu kopa ni hotela goreti

in je zadeval z bokalnico še na drva, je zabil v stržen kol in po njem vlival vodo, pa se je kopa vžgala. Tudi v dežju je kopa bolj gorela. Zgodilo se je, da je, ko je bila kopa kuhana, začelo deževati in kopa je zagorela in zgorela. Zrak za pospeševanje gorenja je dovajal kopar z *dušniki*, ki jih je naredil v spodnji rob kope, ko je že nekaj dni gorela. Važno je bilo, kdaj jih je naredil, koliko, na katerih mestih in kako velike. Navadno je bilo dušnikov šest do osem. Nekdaj so jih izkopali za navadno lopato široke, toda to je preveč vleklo, preveč bokalo; morali so jih mašiti. Potem so dušnike predirali z bokalnico in so bili okoli 5 cm široki. Če bi pa ostala kopa predolgo zaprta, bi jo razgnali plini. Kopa je gorela en do dva tedna, kakršno je bilo vreme in koparjevo ravnanje. Smrekova kopa je raje gorela in bila prej kuhana: zato pa je bilo pri njej kar naprej delo. Kopa je bila dobro kuhana, ko je začela okoli in okoli pokati.

Trganje ali štoranje in zmetavanje kope. — Kuhano kopo oglar takoj odpre, s štorovnikom razgrebe in z lopato razmeče. Kot znamenje uspelega dela se pokaže *perhavica*, belo žareč pepel, tekoč kot voda. Ne dež ne voda naj ne pride nanjo, gasiti se sme le s prstjo: enako tudi žareče oglje, da ne *zaripne* in poka. Še vroče oglje grabita kopar in pomočnik, poklican k zmetavanju, z grabljami in ga z vilami pobirata v koš ter vsipavata v kolpern. Vesten kopar ne grabi oglja s čeljustjo grabelj, ki zajemajo tudi braško, temveč z zobmi in bo oglje še pretresel v redko pleteni košari. Včasih se je kovačem v dolini mudilo za oglje. Tedaj ga niso dajali v kolpern, ampak so ga še toplega naložili v vreče, ki so jih nosači brž zadeli in odhiteli z njimi, da »je bila kopa zjutraj kuhana, zvečer pa znošena v Kropo«.

Transport oglja od kolperna do kupca. — Poti po Jelovici do robu Kroparske gore je veliko, z gore dol pa so redke in le ena je bila dobra za prevoz z živino. Zato so oglje ali nosili ali vozili s *samotežnimi oglaškimimi sanmi*. Potem so Jamničani in Podbelci razširili staro pot na Kotel in ji napravili odcep s Ciganskega na Žago do fužinske poti, ki je vezala Dno z Žgornjo fužino: stara oglašarska in rudarska *samotežno-romarska pot* z Jelovice izza Lajš, na Skok in mimo Tineta je pa prišla v pozabo. Taki stari poti iz Jelovice v Kropo sta še oni na Vreteno in na Ovinek s prav tako starimi odcepi. Najstarejši moške pomnijo nosače, moške *romarje* in ženske *romarice*,¹⁷ ki so jih videli hiteti preko Jelovice z vrečo oglja na glavi ali na hrbtu in stresati oglje v fužinske shrambe. Tudi Hacquet¹⁸ poroča, da v Kropi nosijo ljudje oglje na hrbtih v fužine. Müllnerju so povedali, da prinašajo jamniške in podbelške ženske na glavi eno do poldrugo uro daleč z Vodice dvakrat na dan po 6 mernikov¹⁹ oglja. *Babe* so z vrečami v rokah obstopile kopo, ko je bila kuhana in čakale, da jim kopar nasuje oglja. Plačilo je bilo 20 krajcarjev od vreče. Transportna oglašarska posoda v Kropi je bila vreča. V Železnike so vozili oglje z Jelovice večinoma z živino v *kripah*, pletenih koših, kakor v Bohinju. Smrekovo oglje, pripeklano z Jelovice samotež, so vozili na Jesenice v kripah, daljših od gnojnega koša. Romarska vreča je bila *cjoha*, ki je držala 2 *žirgelna* ali 4 dunajske mernike po 61 $\frac{1}{4}$ litrov. Dunajski mernik smrekovega oglja je tehtal približno 10 kg. Drugi navajajo²⁰ volumen cjohe in žirgelna s 3 dunajskimi merniki. Razločujejo tudi med veliko in navadno cjohe. Morda je bila cjohe s 3 merniki (30 kg smrekovega oglja) ženska, s 4 merniki (40 kg oglja) pa moška. Cjoho so nakladali tako, da je oglje delalo *vrh*, ki je molel iz vreče in bil prevezan z motvozom, tekočim skozi *kampe* ob robu vreče. Nošnjavec

si je zadel breme tako, da si je vrv, privezano okoli cjohe, speljal okoli čela in si jo tu podložil s *podprogo* ali *šalom*. Nekateri so cjoho nosili samo na ta način, drugi so si nošnjo olajšali, da so z obema rokama, iztegnjenima nazaj, držali cjoho spodaj za posebej narejena *mušlja*, zatlačena s cunjami in prevezana z motvozom. Mušlja sta imela velikost navadnega kozarca. Kdor je nosil cjoho brez mušljev, se je opiral pri hoji na dolgo palico. Manjše vreče ali *žakelce* so vozili samotež ali z živino in so vsebovale po 28 do 50 kg bukovega oglja. Na samotežne sani so nalagali po tri, včasih po štiri takšne vreče, na vozove pa, kolikor jih je šlo. Povezovali so jih z vrvmi, ki so imele lesene kavlje za zategovanje. Pri izsipanju, ki je bilo posel ogljarjev, so pazili, kakšen glas bo dalo oglje. Dobro, suho, lahko oglje je *zazvonilo*, mokro in težko je dalo *mutast glas*. Neredko sta se kupec in oglar sporekla zaradi slabe mere in prevelike teže. Smrekovo oglje so merili na *žirgel*, ki je po rudarskem redu iz 1575, morda še iz 1550 moral držati 3 dunajske mernike ali 6 ljubljanskih starov.²¹ Za vožnjo oglja samotež izza Dražgoške gore čez Jamniško goro in na Skok so plačevali po 10 krajcarjev od žirgelna. Mlajši ogljarji so tako zaslužili po 20 krajcarjev na dan, močnejši pa 40 krajcarjev. Mnogokrat je stalo na *hribovskem* ali *oglarskem placu* pred Pibrovcem (Žnidarčkom) v Kropi po 5 do 10 in celo 20 in več oglarskih sani. Ob njih so se ogljarji zbirali in malicali, naj so vozili v Spodnjo ali Zgornjo fužino. Oglarske sani so bile ne ravno težke, a trdne. Da so jih mogli nositi v goro na ramah, sta bili deski platoja na sredi izrezani, da je šla skozi glava. Z besedo oglar so v Kropi imenovali predvsem vse samotežne voznike oglja, kopar je bil manj znan. Oglje s kopišč v nižini so dovažali v Kamno gorico in v Kropo v vsakem letnem času z živino, navadno z voli, skoraj brez izjeme v vrečah. Vreče vsake vrste so koparske žene delale iz močnega domačega platna. Ko so jeli kupovati vreče od moke, so se za samotežno vožnjo pojavile *toplarice*, sešite iz dveh mokaric, ki so držale okrog 50 kg bukovega oglja.

Med obema vojnama je začela usihati trgovina z ogljem, ki je našla za smrekovim lesom pot tudi v Trst, skoraj popolnoma pa je skopnela po drugi svetovni vojni. Potomci koparjev se polagoma selijo *na roven* za kruhom in boljšim življenjem. Jelovica pa ima oddih, ki ga potrebuje, da bo lepša in bogatejša.

O p o m b e

1. Empfachbücher. DAS Ljubljana. — 2. Izčrpen opis sporov in bojov: Blaznik Pavle, Kolonizacija Selške doline, Ljubljana 1928. — 2 a. Možno je, da je Lovre Supaniz prejel 1757 isto kopišče kot staro, ki ga je dobil Gregor Suppaniz 1616 kot novo. — 3. glej op. 1. — 4. Izraz novina za novo kopišče v podelitvah iz 18. stoletja večkrat uporabljen. — 5. Müllner Alfons, Geschichte des Eisens in Krain, Görz und Istrien, str. 265. — 6. Verzeichniss der berggerichtlich belehten Nutzniesser in der landesfürstlich reservierten Hoch- und Schwarzwaldung Jellouza im Bezirk Radmannsdorf. (Kovaški muzej v Kropi.) — 6 a. Valvasor, Die Ehre des Herzog. Krain, II. Prevod: »Črni les, ki ga sicer imenujemo Jelovica, sosed Kroke in Kamne gorice, je silno velik in visok gozd, kjer raste mnogo bukev, smrek pa malo. V njem imajo fužinarji svoja kopišča.« — 6 b. Če je en kopar skuhal letno 6 kop po 5 ton oglja, je bilo za 660 kop treba 110 koparjev. Leta 1769 je bilo v Kropi vpisanih 150 koparjev in drvarjev. — 7. Assler (pri Valvasorju Oslar), prej fužinar v Železnikih, je bil med kranjskimi višjimi rudarskimi sodniki šesti. Zingerl, drugače neznan, je bil morda fužinar. — 8. Piton ali Pittoni, kranjski meščan, je bil Asslerjev naslednik. — 9. Rosetti je bil Pitonov naslednik. — 10. Gregor Fallentsch je bil med 1654 in 1671 večkrat ru-

darski sodnik v Kropi. — 11. Pajk v Kropi ni bil znan, pač pa Paljk. — 12 Khappus, doma iz Kamne gorice, je služboval kot višji rudarski sodnik od 1717 do 1729. — 13. Nemizhoffen je služboval za Khappusom do 1764. — 14. Müllner v om. delu, str. 266. — 15. Shigan je bil med 1691 in 1717 večkrat rudarski sodnik v Kropi. — 16. in 16 a. Tudi pri Müllnerju, om. delo, str. 307, ssl. — 17. V Kropi se je ohranila beseda *romár, rómarica*, na Jamniku so pravili *ramár ramarica*. V podelilnicah iz 18. stoletja beremo nekajkrat *romarska pot, romarsko počivalo*. — 18. Müllner, str. 267. — 19. Istotam. Šest (dunajskih?) mernikov je bila najbrž dnevna storitev. — 21. Istotam, str. 226.

Zusammenfassung

DIE HOLZKOHLENBRENNEREI IN JELOVICA

In der Abhandlung wird im I. Teil an Hand von Empfachzetteln aus der Zeit von 1611 bis 1734 für Kohlstätten in der landesfürstlichen Waldung Jelovica und aus den Empfachbüchern bei dem DAS, Ljubljana die rechtliche Stellung der Köhler nach Bergordnungen umschrieben und im II. Teil unter Mitwirkung alter Köhler der Hergang ihrer Arbeit samt Werkzeugen nacherzählt.